

Міжконфесійний діалог – це відносно нове явище. Процес зближення історично нетолерантних одна до одної конфесій розвивається поступово. Візит Івана Павла II до головної римської синагоги у 1986 році став визначною подією. Папа говорив про сумісне свідчення іудеїв і християн. Іудеї і християни є хранителі етики, що побудована на основі Десяти заповідей. Наступний крок – церква відмовляється від прозелітизму щодо євреїв. У документі «Іудеї, християни і мусульмани: шлях діалогу» стисло охарактеризовані різні християнські підходи до іудаїзму, але, незважаючи на все різноманіття цих підходів, церква єдина у своєму засудженні відвертого прозелітизму. У 1988 році Всесвітньої Рада Церков сформулювала основні підсумки розвитку християнських уявлень про іудеїв та іудаїзм, основним з яких є визнання, що «відвертий прозелітизм щодо іудеїв несумісний з християнською вірою».¹⁹ Тому іудео-християнський діалог в Україні, на думку автора, має бути вільним від доктринальних спорів. Діалог перш за все спрямований на порозуміння і співпрацю у соціальній сфері. Мета діалогу – єднання та співпраця людей та народів для вирішення соціально значимих завдань сьогодення.

Іудео-християнський, як і будь-який інший міжконфесійний діалог, є необхідним компонентом суспільного діяння з побудови громадянського суспільства. Довгі роки, навіть століття, діалог між іудеями та християнами був майже неможливим. Суттєво ситуація змінилась після визнання католиками своїх помилок щодо іудеїв у доктрині церкви. З часом в діалог вступає і православна церква. Визнавши іудаїзм самотутньою релігією і відмовившись від наміру «перехрестити» іудеїв у «правильну віру», християнство створює умови для діалогу між цими двома авраамічними релігіями. Міжрелігійний діалог можливий лише за умов толерантних відносин, вивчення історичних умов складання певної конфесії, визнання своїх помилок, що склалися протягом історії розвитку людства, поваги до поглядів і традицій опонента діалогу.

О. БУЧМА ■

БУТТЯ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН

Демократичний державний і суспільний курси розвитку, які обрала Україна, визначили її релігійне різно- і багатоманіття, де чільне місце посіло таке помітне у духовному житті суспільства явище як релігійні меншини, що відіграють неоднозначно важливу роль у формуванні нової системи ціннісних орієнтацій.

Всі ці зміни відбуваються на тлі глобальних трансформацій у сучасному світі, який стає все більше відкритим до взаємодій і взаємовпливів між різними його елементами, плюралістичним і мультикультурним, в якому вільно співіснують різні релігійні традиції. Водночас в ньому спостерігаються прояви дискримінації певних груп людей, які називаються меншинами. Все частіше меншини відчувають на собі політичний, культурний, економічний, фізичний гніт, а то й – геноцид.

На тлі цих загальносвітових тенденцій і процесів у релігійно-меншинному бутті Папа Бенедикт XVI і Патріарх Варфоломей I вважають, що Євросоюз повинен стати на захист прав релігійних меншин (див.: http://www.in-alusta.ru/sn_new/545).

Звичайно, загальносвітові процеси безпосередньо чи опосередковано позначаються на бутті релігійних меншин в Україні, впливають на характер їх діяльності, а відтак – і на ставлення до них з боку держави, суспільства, громадян, релігійних більшостей. З іншого боку, внутрішня релігійна, культурна, економічна, політична ситуація в державі й суспільстві формують унікальність та неповторність феномену релігійних меншин, детермінують специфіку їх функціонування, дій і взаємодій.

З огляду на це можна визначити:

1. В Україні релігійну більшість складають християни, а представники інших релігій належать до релігійних меншин.

2. Оскільки християнство не є монолітним і представлене різними напрямками і течіями, то релігійну більшість (насамперед, за кількістю громад) складають православні.

■ Бучма Олег Васильович, кандидат філософських наук, ст.наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

¹⁹ Див.: Іудео-християнський діалог. Хрестоматія. – С. 119

3. Православ'я в Україні також неоднорідне: релігійною організацією більшості є УПЦ МП.

Керуючись такою методикою, можна визначити релігійні меншини і більшості в межах будь-якої релігії чи віровизнання. Так, в православній конфесії, яка є більшістю у співвідношенні з іншими, домінує УПЦ МП, а УПЦ КП, УАПЦ, Руська православна старообрядницька церква (Білокриницька та безпопівська згоди), Російська вільна православна церква (закордонна), Російська істино-православна церква, Руська древлеправославна церква (Новозибківська згода), Українська істино-православна незалежна громада, релігійні громади апокаліптичної православної церкви, Богородична церква, Православна церква Божої Матері «Державна», Німецька Готська православна церква, Грецькі громади УПЦ, Українська реформована православна церква та інші по суті є релігійними меншинами.

Така само ситуація простежується, зокрема, в протестантизмі. Так, в середовищі баптизму, якщо за домінанту взяти Всеукраїнський Союз Об'єднань Євангельських християн-баптистів, то до меншин можна віднести релігійні громади колишньої Ради церков Євангельських християн-баптистів, Незалежні громади ЄХБ, Асоціацію незалежних Церков ЄХБ, Братство Церков ЄХБ, Братство незалежних церков і місій ЄХБ України.

Це стосується й адвентистів. Тут більшість складає Українська Уніонна конференція церков адвентистів сьомого дня, а до меншин належать Церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху в Україні та незалежні громади адвентистів сьомого дня.

На активізацію діяльності релігійних меншин вплинули такі фактори:

1. Розпад Радянського Союзу і крах марксистсько-ленінської ідеології як домінуючої, девальвація колишньої системи ціннісних орієнтацій та утворення духовного вакууму, що детермінувало повернення до релігії.

2. Демократичні орієнтири в суспільно-політичному житті України і, в зв'язку з цим, орієнтація на релігійний плюралізм.

3. Відкритість українського суспільства щодо зовнішніх впливів – як східних, так і західних – та, відповідно до цього, активізація зарубіжних релігійних центрів, місій і окремих проповідників, фінансова підтримка ними переважно меншинних релігійних організацій.

4. Зміщення акценту з інтернаціоналізації на національне культурне і духовне відродження; криза релігійних більшостей (православ'я в нових умовах не створило міцного ґрунту для свого подальшого консолідованого розвитку і практично одразу, передусім з політичних мотивів, розкололося на окремі антагоністичні сегменти, що й понині перебувають в конфлікті, який в просторі й часі зазнає ескалації, і поповнюють ареал релігійних меншин. Подібна тенденція спостерігається в протестантизмі, іудаїзмі (в Україні він також не єдиний, маємо тут Об'єднання іудейських релігійних організацій України, Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних громад, Об'єднання хасидів Хабад Любавіч Іудейських релігійних громад та організацій України, Релігійні громади прогресивного іудаїзму та ін.), ісламі (на українських теренах представляють Духовне управління мусульман України, Незалежний духовний центр мусульман України, Духовне управління мусульман Криму, Київський муфтїят, Незалежні релігійні громади мусульман).

Релігійна більшість ідентифікує себе як «ми» на протигагу меншинному «вони». Ця позитивна самоідентифікація пов'язана з негативною ідентифікацією будь-яких меншин (не лише релігійних). Відтак, відбувається формування не індивідуальної, а групової ідентичності за принципом «ми» – «вони». Релігійні меншини теж часто використовують цей принцип, але в протилежному варіанті. При цьому проблематичним є особистий релігійний вибір людини, бо це не заохочується ні релігійною більшістю, ні релігійною меншістю.

Феномен релігійних меншин в українському суспільстві активізував міжконфесійну конкуренцію в релігійному середовищі, особливо з боку релігійних більшостей, які виявляють упередженість, нетерпимість до релігійних меншин, а їх наявність і діяльність розцінюють як відступництво від правильної, істинної віри чи як анексію їх віросповідної території. В цьому контексті вони відкрито або завуальовано відстоюють тезу, що «немає потреби придумувати нових теорій, нових філософських систем, а треба визнати наймудрішу філософію православної теології про те, що світ, створений Богом, без Божого промислу розлетівся б, розсипався; що людина виконує свою місію найкраще тоді, коли слідує за програмою, поставленою Христом. Це – мудрість Божа, і ніякої іншої мудрості людина не знайшла і не знайде, бо більшої мудрості просто немає. Тисячолітні шукання, всупереч даного Христом Богом порядку, порядку нового не дали результатів і не дадуть, а індійсько-тибетські мудрості, експериментування душами – це все витівки лукавого і його слуг. Наша пострадянська «наука» й «освіта» веде до загибелі людства і самого світу» (Перший Всеукраїнський християнський конгрес // «Примирення – дар Божий, джерело нового життя». Тексти виступів та доповідей. – К., 1999. – С.9)

Протоіерей Олексій Добош в доповіді «Сучасні культові новоутворення як релігійно-суспільна проблема», виголошеній на регіональній конференції «Духовна безпека України» (Ковель, 23.01.07), висловлює стурбованість успішним розвитком релігійно-меншинних організацій. Він стверджує, що «секти добиваються успіху там, де не допрацьовує Церква» Тому, на його думку, остання має скеровувати зусилля на роботу з людиною. «Чому сектантська група може створити ефект психологічної теплоти для своїх adeptів, а молода людина у храмі в більшості випадків стикається лише з бурчанням бабусь та ритуальним офіціозом? Ми парадоксально забули, що християнство – це спосіб життя» – задає запитання і дає відповідь на нього священник. При цьому він захоплюється прийнятим 11 грудня 1997 року Австрійським парламентом законом, згідно з яким юридичний статус релігійним меншинам може бути наданий після 10-річного випробувального терміну при наявності не менше як 16 тисяч послідовників.

Нетерпимість щодо релігійних меншин, їх негативне сприйняття підсилюється матеріалами деяких ЗМІ, окремих громадських організацій та громадян і часто підкріплюється позицією представників владних структур, особливо тієї її частини посадових осіб та політичних сил, які пов'язують подальший духовний поступ українського суспільства лише з релігіями більшості.

Так, в Доповіді Міжнародної організації релігійної свободи в Державному департаменті США за 2006 рік щодо релігійної ситуації в Україні йдеться, що деякі місцеві чиновники іноді чинять перешкоди представникам релігійних меншин при реєстрації та придбанні чи оренді майна, мають місце поодинокі вияви антисемітських та антиісламських настроїв. Відзначимо, що хоч такі випадки є надто поодинокими на тлі частих антиукраїнських, українофобських проявів і тенденцій в діяльності окремих представників керівництва і мирян спільнот деякої релігійної більшості та деяких релігійних меншин, але ця проблема в Доповіді свідомо чи несвідомо чомусь не вперше залишається поза увагою. Але слід визнати те, що при розгляді складних і конфліктних проблем міжконфесійних відносин і буття окремих конфесій суди, інтерпретуючи закон, не завжди сприяють релігійній свободі і часто стають на бік домінуючої конфесії. Процес повернення власності релігійним громадам ускладнюється внутрішнім суперництвом, яке спостерігається у середовищі християнської, іудейської та мусульманської конфесій. У Збройних силах України інститут військових священників офіційно відсутній. Однак військовослужбовці регулярно отримують доступ до релігійних відправ. У багатьох військових частинах є священники. В армії проводять православні богослужіння і широко використовують православну символіку. При цьому маємо явне ігнорування прав послідовників релігійних меншин, які хотіли б відвідувати богослужіння своєї конфесії, бачити і чути, якщо вже запрошують у військову частину служителів культу, й представника свого віровчення.

Така позиція релігійних більшостей, посадових осіб і відповідна громадська думка детермінують двоїсту тенденцію в функціонуванні релігійних меншин. Частина з них замикається, ізолюється від суспільних потреб і сконцентровує увагу на власних інтересах і проблемах. Інша ж частина, намагаючись віднайти і зайняти свою нішу в українському духовно-релігійному і культурному полі, шукає можливостей встановлення діалогу, порозуміння з представниками релігійних більшостей, суспільними інституціями, громадськими організаціями, політичними партіями і охоче йде при цьому на різні компроміси. При вирішенні суперечок в релігійному житті важливу роль відіграють Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, Конференція представників християнських церков України та Рада Євангельських протестантських церков. Проте переважна частина релігійно-меншинних організацій не мають можливості брати участь у функціонуванні цих організацій. Вони чомусь із волі своїх засновників стали закритими, що актуалізує питання утворення Всеукраїнської Ради релігійних меншин України.

Оскільки релігійні меншини знаходяться в нерівному стані щодо релігійних більшостей і постійно відчувають тиск з боку останніх, то значну роль в збереженні її життєспроможності відіграє їх лідер, його індивідуально-психологічні особливості, соціальні характеристики, активність і настирливість в обстоюванні прав своєї спільноти, здатність до харизматичної легітимації його особи. Від особистісних якостей лідера релігійної меншини прямопропорційно залежить траєкторія її руху в суспільному просторі і часі та здатність переходу в цих координатах в іншу якісну категорію – релігійну більшість або ж в стан її функціональної більшості.

Ситуація в релігійно-меншинному бутті порівняно з першою половиною 90-х років минулого століття нині стабілізувалася. Цьому сприяли, з одного боку, намагання релігійних меншин зайняти своє місце в релігійному просторі України, а з іншого – негативні тенденції в процесах національно-культурного відродження, зокрема спад цих відроджувальних процесів, який особливо помітним став останнім часом, коли зниження рівня протистояння релігійних об'єднань і конфронтаційного способу мислення детермінувалося

екстраполяцією протистояння «МИ – ВОНИ», переміщенням поділу на «своїх» і «чужих» з релігійної в політичну площину. При цьому політична активність меншинних релігійних організацій корелює з їх включеністю у національно-духовне життя українців (УГКЦ) чи національних меншин (кримські татари, іудеї).

Залежно від вибору шляхів функціонування релігійні меншини можуть бути як рецесивними (здійснюють слабкий, незначний вплив на характер, рівень, ступінь, динаміку релігійності), так і домінантними (значно впливають на формування і зміни в усталеному релігійному комплексі, а відтак – детермінують негативи в системі релігійних відносин, вносять деструкцію або ж реконструкцію в релігійне середовище, нав'язують, диктують свій вибір моделі релігії, ініціюють створення в масовій свідомості образу «ворога своєї віри» тощо. На нашу думку, в українському релігійному полі все помітнішим стає таке явище як меншини в меншині. Цей термін згадано в Рекомендації 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи 1993 року. Релігійну суть меншини в меншині можна пояснити так: це – релігійні організації, що є формально представниками релігійної більшості (в масштабах країни), але в окремих регіонах цієї ж країни відчують незручності, незахищеність, притаманні ситуаціям релігійних меншин. Прикладом цьому є тенденція до домінування на Сході України УПЦ МП, а на заході – УГКЦ, що зрештою спричинює існування інших релігійних спільнот в цих регіонах в статусі меншин. Так, громади УПЦ МП в галичанському регіоні є меншістю, як нею є греко-католики на Сході і Півдні України.

Таким чином, відносини релігійних меншин з релігійною більшістю в сучасній Україні спрямовані одновекторно. Остання вбачас в релігійних меншинах конкурента, який потенційно може зайняти її місце або ж відібрати до себе її послідовників. Відтак її стратегія спрямована на локалізацію, нівеляцію, а то й нейтралізацію діяльності релігійних меншин, які, в свою чергу, намагаються вибудувати механізми формування зв'язків, взаємодій, опосередкувань з релігійною більшістю для зміцнення свого становища і позитивної перспективи розвитку. Ці механізми можуть мати як конструктивний (підтримка державних програм, загальнонаціональних ідей, соціальне служіння, міжрелігійний, міжкультурний, міжнаціональний діалог в процесі побудови громадянського суспільства, участь в розробці і реалізації заходів щодо розв'язання глобальних проблем, сприяння підвищенню рівня суспільної моралі та індивідуальної моральності тощо), так і деструктивний характер (самоізоляція, заглиблення у світ власного буття і байдужість до суспільних процесів, нетерпимість, агресивність і агресія до інаквовіруючих, антидержавна, антисуспільна, антиукраїнська діяльність тощо), а, відповідно до цього, постають і своєрідні суспільні наслідки.

О. НИКИТЧЕНКО ■

РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НОВІТНІХ РЕЛІГІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Запорукою існування громадянського суспільства, як відомо, є діяльність громад, які відтворюють громадяни. Ця тавтологія нам потрібна щоб нагадати те, що так воно сталося історично – першим прообразом громадянської організації в Європі була католицька церква середньовіччя, яка, за своєї централізації, мала необхідність відтворюватися в багатьох країнах і з цією метою встановлювала гарантії свого існування відносно багатьох держав, як самостійна громада. Тому, на наш погляд, ставлення держави до релігійних спільнот є своєрідним показником рівня громадянського суспільства взагалі, а в нашій країні – зокрема. Тим більше, що критерієм виміру громадянського суспільства у нашій країні можна вважати ставлення до новітніх релігій.

Науково-дослідницький центр «Компаративістських досліджень релігій» філософського факультету ОНУ ім. І. Мечникова протягом майже 10 років здійснює експертне опитування фахівців України стосовно важливих аспектів релігійної ситуації в Україні. Дані, що були отримані внаслідок попередніх опитувань, було надруковано (див.: Никитченко О.Е. Експерти про нетрадиційні релігії і міжрелігійні конфлікти // Людина і світ. – 1999. – №6. – С.27-28; Никитченко О.Е. Свобода совісті й новітні релігії в Україні // Людина і світ. – 2002.- №2. – С.36-40).

■ **Олена Никитченко**, старший викладач кафедри філософії Одеської національної юридичної академії.